ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈԲԵԼԵԱՆ ՔԱՆՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ

ՄԵԾ. Հ. ՏԻՄՈԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՏԷՐ-ԿԻՒԼԵԱՆԻ

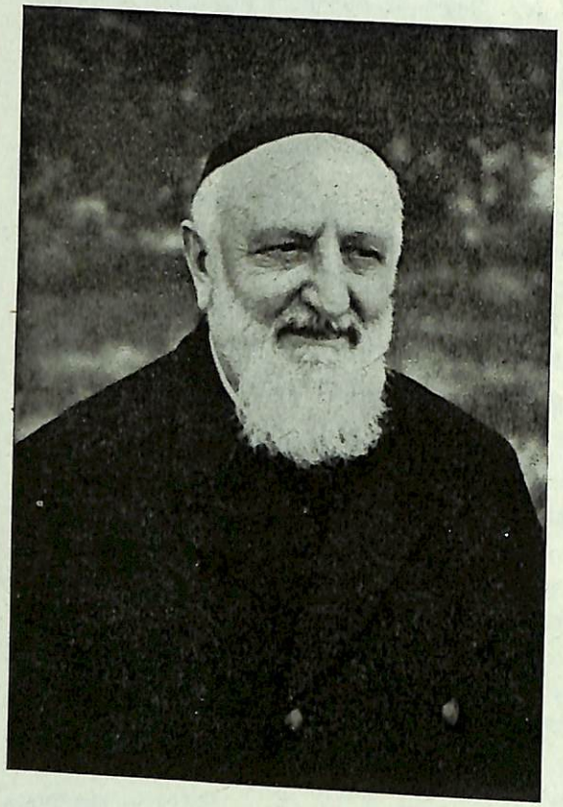

« Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր, եւ հաներ զմեզ ի հանգիստ», կրնար գոչել, Սաղմոսերգուին հետ, Մեծ. Հ. Տիմոթէոս Վրդ. Տէր-Կիւլեան, իր յոբելեանի երջանիկ հանդիսակատարութեան օրը, միաբանակից Հայրերու եւ աշակերտներու մը տերիմ շրջանակին մէջ, անցեալ օրերու ոսկեղէն հանդրուանին առջեւ:

Արդարեւ կեանքը զոր վարած է Մեծարգոյ Յոբելեարը, ուրիշ բան չէ եղած՝ բայց եթէ մշտատեւ խաչակրութիւն մը, շղթայ մը զոհողութիւններու եւ անձնուրաց ծառայութիւններու՝ ի սպաս Միաբանութեան, ի սպաս հայ մանուկներու եւ որբերու, աշխարհաւեր մարտի սատանումներու ընդմէջէն:

Ծնած է Աղեքսանդրապոլ, 1880ի Հոկտ. 8ին, ու ծծած Արագածի եւ Մասիսներու վեհ շունչը կենսատատ: Տակաւին պատանի, հմայուած Կովկասի շրջանակին մէջ աշխատող Մխիթարեան Հայրերու աստուածասէր օրինակէն, 1897 Սեպտ. 7ին մտած է Ս. Ղազար, եւ բախտն ունեցած է յաջորդ օրն իսկ կրօնաւորական սքեմն առնելու, մեծն Ալիշանի բարեխօսութեամբ: 1902ին, ուխտադրութեամբ անդամակցած է Միաբանութեան, եւ 1906ի Յունիս 3ին բարձրացած է Քահանայութեան սուրբ աստիճանին, ուրիշ երեք սրբասուն ընկերակիցներու հետ. անոնցմէ մէկը, Թոած է երկինք՝ հազիւ տաներկու պատարագ մատուցած. Հ. Աբրահամ Աւտալեան, առաքինակրօն համբերութեամբ կրելով խորհրդաւոր եւ անակնկալ հիւանդութեան մը ծանր տառապանքները: Միւս ընկերը, Հ. Ղուկաս Բժիկեան, կը վախճանի 1914ին, Արտանուշի մէջ: Իսկ երրորդը, Հ. Պօղոս Գասպարեան, կը խլէ մարտիրոսական պսակը՝ 1915ի ջարդերուն, Մարտինի մէջ, տեղւոյն վիճակաւորին, քահանաներուն եւ բազմաթիւ ժողովուրդին հետ:

Սուրբերու եւ նահատակներու ընկեր, Հ. Տիմոթէոս Վրդ. Տէր-Կիւլեան, երիտասարդ ու կորովի, ինքն ալ պիտի ապրի մարտիրոսական երկար կեանք մը տակաւին:

1907–1909 շրջանին, զինք կը գտնենք Հռոմի մէջ, ուր կը նուիրուի աստուածաբանութեան բարձրագոյն դասընթացքներու եւ յատկապէս Ս. Գրքի ուսումներու:

1909ի վերջերը կ'անցնի Սինֆերոպոլ, ուր կը սկսի իր առաքելական կեանքը, օգնական ժողովրդապետի պաշտօնով: Յանական ժողովրդապետի պաշտօնով: Յաջորդաբար կը պաշտօնավարէ Թէոդոսիայի մէջ, իբր ժողովրդապետ. հուսկ Սեւաստապոլի եւ Կերչի մէջ, մինչեւ 1915 Թուականը, երբ կը ստիպուի թողուլ Ղրիմը: Ժամանակ մը պաշտօնավարած է նաեւ Պաթումի մէջ՝ իբր ժողովրդապետ, եւ գործերու ստիպումով՝ ճամբորդած ու դարձերու հետ երկար յարաբերութիւններ մշակած է, եւ մեծ յաջողութիւններ գտած է ի շահ ազգային ու եկեղեցական հինաւուրց իրաւունքներու. սիրեցեալ ու նպաստաւորուած իր ժողովուրդէն՝ իբր անսպիտ եկեղեցական, անձնուէր հովիւ, ազգասէր ու հայրենասէր կրօնաւոր, եւ պատուաբեր Մխիթարեան Միաբանութեան՝ որուն կը պատկանէր:

Ընդհանուր առաջին պատերազմի օրերուն, ջարդերու ու տեղահանութեան շրջանին, հայր դառնալով անտէր որբերու, Ջանին, հայր դառնալով անտէր որբերու, Տրապիզոնի մէջ, 1916ի Հոկտեմբեր ամսուն, կը հաւաքէ Մխիթարեան վարժարանի մէջ որբերու առաջին խումբ մը, որոնք հետզհետէ 40ի եւ մինչեւ 70ի կը հասնին: Անոնց հետ տարի մը Տրապիզոնի մէջ մնալէ յետոյ, ուր Հայ Կաթողիկէ համայնքին լքած գոյքերու պահպանութեան եւ հսկողութեան պաշտօնն ալ իրեն կը տրուի, պատերազմի հետեւանքով կը փոխադրուի Պաթում, ապա Թիֆլիս, հուսկ մինչեւ Վլատիկաւկաս, միշտ գլուխ կենալով իր որբանոցին, հոգալով իր հայկական խնամքին յանձնուած հայ մանուկներուն առողջութիւնը, սնունդը, ուսումը: Իր խակ վկայութեան համաձայն, Նամը: Իր խակ վկայութեան համաձայն, Նամը: Իր խախնամութիւնը միշտ իր հետ վաղած է, ամէն կողմ քաղաքական վարիչներու բարեացակամութեան հանդիպած է, եւ յարեացակամութեան հանդիպած է, եւ յաջողած է ողջառողջ պահել իր որբերը: Ամառ մը, Եկատերինոտարի մէջ, գեղեցիկ վարժարան մը կը տանայ՝ իր աշակերտներուն տրամադրութեան տակ. եւ տարի մը վերջ, Ելինաքի մէջ, շրջան մը բոլորելէ յետոյ, կ'անցնի Պոլիս եւ ապա Վենետիկ, 1919ի Հոկտ. ամսուն, հետը բերելով իր որբերէն շուրջ տասներկուքը:

Այդ շրջանի իր խնամքին յանձնուած կորովի հայորդիներէն մէկն է Զաւէն Սիւրմէլեան, որ չքնաղ դրչով անմահացուցած է իր սիրելի Վարդապետին քաջագործութիւններն ու մարդասիրական արարքները հանրածանօթ բուրաստանին մէջ պատմուածքներու՝ որու տիտղոսն է ՀԱՐՑ ԿՈՒ ՏԱՄ ՁԵԶ, ՏԻԿԻՆՆԵՐ ՈՒ ՊԱՐՈՆՆԵՐ, անգլերէն լեզուով հրատարակուած: Հոն, առանց վիրաւորելու Մեծ. Հ. Տիմոթէոս Վրդ.ի համեստութիւնը, պարզապէս Վարդապետ անունին տակ՝ կը ներկայացնէ դիմագիծը այս վեհանձն առաքելային եւ հասարակաց Հայրիկին, որուն հանդէպ անհուն խանդաղատանք եւ հիացում կը տածէ հեղինակը:

Հակառակ այս ամփոփ, շատ ամփոփ տեղեկութիւններուն, Հ. Տիմոթէոս Վրդ. Տէր-Կիւլեան, ի քէջ օժտուած բացառիկ յիշողութեամբ, ունի պատմուածքներ անհամար դէպքերու եւ մանրամասնութիւններու, որոնք շատ օգտակար ու չնչիչ են. օգտակար մանաւանդ մեր հայ պատմութեան այդ էջերուն համար, որոնց ակնատես վկաներէն մէկն է ինք: Դժբախտաբար, զանազան պաշտօններու բերումով, փոքր մասեր միայն գրի առած է Մեծարգոյ Վարդապետը: Մեր մաղթանքն է, որ տակաւին երկար տարիներ ապրի, ու կարենայ այդ բոլորը մանրամասնութիւններով հանդերձ պատմութեան յանձնել:

1920–1922ի շրջանին կը պաշտօնավարէ Գատը գիւղի Մխիթարեան որբանոցին մէջ. եւ յետոյ իբր Փոխ-Տեսուչ, Բերայի մեր վարժարանին մէջ:

1922ին Տեսուչ կ'անուանուի աստուածաբանութեան բարձրագոյն ընթացքի հետեւող մեր աշակերտներուն, Հռոմի մէջ: Այս փոփոխ պաշտօնին հետ՝ կը վարէ

© National Library of Armenia

նաեւ պատասխանատու պաշտօն մը եւս, այն է Միաբանութեան Ընդհ. Գործակալութիւնը Ս. Աթոռի մօտ, մինչեւ 1935 թուականը:

Այնուհետեւ, Միաբանական Ընդհ. Ժողովի կարգադրութեամբ, կ'անցնի Ս. Ղազար, Միաբանութեան եւ Մուրատ-Ռափայէլեանի կալուածներուն Ընդհ. Մատակարարի պաշտօնը վարելու: 1936–40 տարիներուն կը վարէ միանդամայն Տպարանի Տեսչութիւնը:

1946ին կ'անցնի Եգիպտոս, ծանր հիւանդութենէ մը վերջ, եւ ձեռնհասօրէն կը վարէ Աղեքսանդրիոյ Մխիթարեան վարժարանին Մեծաւորի պաշտօնը: 1949ին, մահաբեր հիւանդութիւն մը զինք դարձեալ կը ստիպէ Աղրիականի ափերը դալու. ուր կարծէք հրաշքով առողջացած, կ'ապրի ներկայիս, բարի օրինակ բոլոր միաբանակից Հայրերուն եւ աշակերտներուն, մշտամրմունջ աղօթքի կեանքով՝ նուիրուած Աստուծոյ եւ երկնային խոկումներու:

«Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր, եւ հաներ զմեզ ի հանգիստ»: Ահա ուրեմն այդ կրակի եւ ամէն տեսակ վերիվայրումներու յորձանուտ շրջանը, ուրկէ յաղթական դուրս եկած է Աստուծոյ ընտրեալ ծառան, որ կու գայ արդար զոհունակութեամբ տօնելու իր առաքելական կեանքի ոսկեղէն յոբելեանը:

Ցուզուած տեսանք զինք այդ օրը, սուրբ պատարագի ժամանակ. յուզուած մանաւանդ ընտանեկան սեղանին շուրջ, ուր ներկայ էին նաեւ իր ձեռասուն աշակերտներէն ոմանք, եւ ինչո՞ւ չըսենք, այն որբերէն ոմանք, որոնք այսօր ընտանիքի ու զաւակներու տէր, բարեկեցիկ դիրքի մէջ (բժիշկ, ատամնաբոյժ, եւն...) ուրախութեամբ ու երախտագէտ սրտով փութացեր էին մասնակցելու իրենց երբեմնի ու միշտ սիրելի հայրիկին ուրախութեան:

Հեռագիրներ, նոյնիսկ բարձրաստիճան եկեղեցականներու կողմէ, ու գնահատական եւ շնորհաւորական նամակներ եկած էին գովքն հիւսելու իր բազմամեայ անխոնջ զոհողութիւններուն:

Վսեմ. Հոգեւոր Տէր Գրիգոր Պետրոս ԺԵ. Կարդ. Աղաճանեանի ուղղած հեռագիրը, բուռն ծափերով ողջունուած, քանդակիչ տողերով կը գնահատէր Մեծարգոյ Յովսեփարին բովանդակ գործունէութիւնը: Առանձին հեռագրով մը՝ Ուխտիս Գերապայծառ Աբրահայրն ալ, Հիւսիսային Ամերիկայէն, կու գար իր հայրական օրհնութեան ու շնորհաւորական զգացումները հաղորդելու:

Գնահատական ու շնորհաւորական գեղեցիկ նամակ մը Հռոմի Արեւելեան Ս. Ժողովի կողմէ, կու գար պանծացնելու առաքելական վաստակաւորին բազմարդիւն կեանքը:

Այս երջանիկ առիթով, Մխիթարեան տպարանէն լոյս տեսաւ Միջազգային պահակախումբ տիտղոսով գրքոյկ մը, որու հեղինակն է Ֆրանսացի համբաւաւոր եւ շնորհալի գրագիտուհին՝ Ց. Միրիամ: Հատորը գունագեղ պատկեր մըն է փոքրիկ զինուորներու, ուր ամէն ազգէ ներկայացուցիչ մանուկ տիպարներ (որոնց շարքին նաեւ հայ տղեկ մը՝ Յովսէփ Պայեան, երբեմնի աշակերտ Մեծարգոյ Յոբելեարին) կու գան սրբաբոյր հմայքով՝ պատմելու Աստուծոյ հրաշալիքները: Թարգմանութիւնը կատարած է Վ. Հ. Բերոբէ Ա. Վրդ. Զրաքեան:

Երջանիկ տարիներ Զեզի, Մեծարգոյ Յոբելեար Վարդապետ, տարիներ ոսկի ու շողշողուն, որոնց շքեղ բեկբեկումներուն առջեւ միշտ տեսնենք հեռաքրքրութեան, որոնք մեզ աւելի կը կապեն Աստուծոյ եւ Ազգին: Ձեր քալած ճամբէն թող չարունակեն սերունդներ, Մխիթարի սուրբ դրօշը իրենց ձեռքին մէջ, վեհանձնօրէն ծառայելու իրենց համազգի եղբայրներուն:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԺԵ. ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ. Մասն Առաջին (1401–1450 թթ). կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան: Մեծ ուրբաթալ, լաթակազմ, էջ 66+820, բնագրին մէջ 25 մանրանկարչական եւ գրչական նմոյշներով: Երեւան, 1955:

Խաչիկեան ընտիր աշխատութիւն մըն է որ կը տրամադրէ հայ բանասիրութեան: Դժբախտաբար իր այս շարքին նախորդ հատորը, նուիրուած ԺԴ. դարու հայերէն յիշատակարաններու, կարելի չեղաւ ինծի ձեռք բերել, հակառակ ճիգերուս:

Գործին արժէքը եւ այլ մանրամասնութիւններ կը շեշտուին հեղինակին 66 էջնոց Յառաջաբանին մէջ: Հոն կը տրուի գործի ամանակուան քաղաքական եւ պատմական կեանքին մասին ստուերագիծ մը յիշատակարաններէն առնելով: Յետոյ աշխատութեան կազմութեան աղբիւրները:

Բուն գործը կը սկսի էջ 3ով: Նախ կը տրուի ձեռագրին տիտղոսը, յետոյ ուր գտնուիլը. օրինակ ժողովածու, Երեւան, թիւ 3707, յետոյ գրիչը եւ գրչութեան վայրը: Յիշատակարանները արտագրուած են կարելի եղած խնամքով: Վերջապէս էջերուն տակը տրուած է ինչ ինչ ծանօթութիւններ, ճշդում, եւն. որոնք կարեւոր են, Խաչիկեանի կողմէն:

Հատորին վերջը խիստ կարեւոր ճոխ Անձնանունների ցանկը մեծապէս օգտակար կը դարձնէ այս կարեւոր գործը:

Բնական է որ նման ընդարձակ աշխատութիւն մը ունենայ քանի մը ճշդուելիք կէտեր հոս ու հոն, որոնք որեւէ կերպով չեն նուազեցներ աշխատութեան կարեւոր եւ մեծարժէք հանգամանքը:

Իբր կարեւոր ճշդում հոս յարմար կը դատեմ նշանակել էջ 394, թիւ 422 (Մաշտոց) Յիշատակարանի մասին Խաչիկեանի սխալ մեկնութիւնը: Այս յիշատակարանը տարք Հայոց»ին մէջ, էջ 91–92, առնելով՝ ըստ իր ծանօթագրութեան՝ «ի 1889 ի Վան. առ Արսէն վարդապետ Թոխմախեան, զոր օրինակեալ էր ի Կամախ Աւագ վանք»:

Ահաւասիկ յիշատակարանը, ինչպէս որ Փիրղալիմեան հրատարակած է «Նօտարք Հայոց»ի մէջ. «Փառք... Որոյ ցանկացող եղեալ արքայութեան Աստուծոյ Վաւդռեցի Յովանէս երէց... որ եւ երեսս երեք հարիւր ըսպիտակ մատաղի ի Լուսաւորչիս զերեզմանն Զորեհանգիստ կոչեցեալ՝ Ղազար վարդապետին ձեռօքն. եւ ես Ղազար վարդապետ պատշաճ զայն համարեցայ. որ յիշատակ լինի հոգւոյն... ի կաթուղիկոսութեան տեառն Կոստանդեայ, եւ ի թագաւորութեան Աղուպ պակին: Յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Ղազար վարդապետիս անարժան անուանս: Եւ զուխտի մանկունս յիշատակելով զառաջնորդս եւ զհայրապետս Լուսաւորչի սուրբ զերեզմանին Կարապետ կոչեցեալ: Այլ մեք միաբանքս յիշատակելով զՍարգիս երէց, զԹորոս դասակալն եւ զԳրիգոր, որ են զաւառաւ Տիվրիկցիք, զՅովհաննէս արեզայն, զՄկրտիչն, զԹադէոսն, զԱստուածատուրն, զՄարտիրոսն, զՅովհաննէսն, եւ զՍնդաց միայնակեացն, որ է միամիտ սպասաւոր մեզ. եւ այլ սարկաւագունք՝ որ խիստ աշխատեացն ի վանից չինելն եւ այլք տնտեսք եւ հովիւք եւ իշավարք եւ լծուարք եւ այլ աշխատաւորք. եւ բոլոր միաբանիցս իւրաքանչիւր զբարի ձայն տայ լսել ամէն.: Այլ եւ թողութիւն արասցէ... Տէր Շուքրանի բաղում մեղացն Սուրբ Աստուածածնին բարեխօսութեամբն՝ եւ Լուսաւորչին արժանաւոր աղօթիւքն, զի երկու հարիւր սպիտակ մեղաց գին եւ ի վանիցս պակասութեան. որոյ Աստուած ոչ յիշէ զիւր մեղքն.: Ի թուականութեանս Հայոց ՊՀԸ (1429) յիշխանութեան Աւթման պակին. որ գրեցաւ բոլոր մաշտոցս. ձեռամբ Գրիգորի անիմաստ գրչի Տիւրիկեցւոյ»:

Խաչիկեան՝ այս յիշատակարանին միայն ստորագծեալ մասը հրատարակած է,

© National Library of Armenia